

348, 2003

ელგუჯა ხინთიბიძე

ღმრთისმომიაბისათვის ანუ „შიში შეიქმნას სიყვარულსა“ და კეშხისტყარსნის მიმართებისათვის ქართულ სასულიერო მწერლობასთან

კეფხისტყაოსნის ტექსტოლოგიური პრობლემების კვლევას უმთავრეს სირთულეს ის უქმნის, რომ რუსთველის პოემის XVII საუკუნის უწინარესი ხელნაწერები არ მოგვეპოვება. ეს გარემოება სხვა რიგის კითხვასაც სვამს: იყო კეფხისტყაოსნი პოპულარული საქართველოში XVII საუკუნემდე? ამ კითხვას დადებითად მხოლოდ იმის წყალობით ვპასუხოთ, რომ მიგნებულია პოემის ცალკეული ტაქქების მინაწერები ძველ ხელნაწერებზე, შესრულებული XV და, შესაძლებელია, თვით XIV საუკუნეშიც. ეს ფაქტი კიდევ ერთი თვალსაზრისითაა საინტერესო. ქრონოლოგიურად უფრო ძველი მინაწერები პოემის ცალკეული ტაქქებისა საეკლესიო ლიტერატურის ხელნაწერებზე გვხვდება. კერძოდ, XIV საუკუნით ათარიღებენ (6, 93-94) საეკლესიო „სადღესასწაულობე“ (ს-3480) მიწერილ კეფხისტყაოსნის 952-ე სტროფის ტაქქებს: „ვამ, სოფელო, რას შიგან ხარ, რას გვაბრუნვებ, რა 86 გჭირსა! ყოვლი შენი მონდობილი ნიადაგმცა ჩემებრ ფირსა!“ (11). XV საუკუნით ათარიღებს ა. შანიძე (12, 016-017; იხ. 23) X საუკუნის ბერთის სახარებაზე ნუსხური ასოებით

შესრულებულ ვინმე ცოდვილი იორდანეს მინაწერს რუსთველის სიტყვებისა: „მართლად იტყვის მოციქული «მიში შეიქმს სიყვარულსა»“ (1045,4). XVI-XVII საუკუნით ათარიღებენ პოემის ორი ტაქპის (494, 1-2) მინაწერს XVI საუკუნის „დავითნზე“ (H-1796)(6, 94-95).

ამჯერად ჩვენ ბერთის სახარებაზე ცოდვილი იორდანეს მიწერილი რუსთველის სიტყვები გვაინტერესებს, მაგრამ არა როგორც მინაწერი, არამედ როგორც რუსთველის მიერ ჩამოყალიბებული თეოლოგიური დებულება: „შიში შეიქმს სიყვარულსა“. რუსთველი ამ სიტყვებს მოციქულს მიაწერს: „მართლად იტყვის მოციქულიო“, - ამბობს. მაგრამ ეს სიტყვები არც ერთი მოციქულის ეპისტოლები არ იკითხება. ამ გარემოებამ რუსთველოლოგები სხვადასხვაგვარ დასკვნამდე მიიყვანა მიუთითეს, რომ მოციქულთა გამონათქვამები (II ტიმოთ. 1,7; I იოანე 4,18) თითქოს კიდევ უწინააღმდეგება რუსთველის სიტყვებს და სიყვარულისაგან ყოველგვარ შიშს გამორიცხავს (19, 495). მარჯორი უორდოროპი ამ გამონათქვამში მოციქულის სიტყვების (I იოანე, 4,18) დამახინჯებას თუ გადასხვაუერებას ხედავდა (“in a garbled form” - 24, 232). ვ. ნობაძე ამჯობინებდა ერთადერთი ხელნაწერის (H-599) იკითხვისი გაეგიარებინა: «მართლად იტყვის მეცნიერი: „შიში შეიქმს სიყვარულსა“». „იქნებ ვინმე? მეცნიერმა მართლა ბრძანა ასეთი რამეო“, - ამბობდა (19, 496). მეორე მხრივ, რუსთველოლოგიურ ლიტერატურაში რუსთველის ამ სიტყვების პარალელად ძველი აღთქმის წიგნებებიცაა მითითებული (კ. კეკელიძე, გ. წერეთელი); თუმცა ისიც შენიშნულია, რომ უშუალოდ ეს აზრი არც ძველი აღთქმის წიგნებში იკითხება (19, 495-496).

დავიწყოთ იმით, თუ რა კონტექსტში იკითხება კეფხისტყაოსნში გემოთ ციტირებული სიტყვები? ვაჭრებთან ერთად გულანშაროსკენ გლეით შიმავალმა ავთანდილმა

მეკობრეთა წინააღმდეგ უთანასწორო ომში გაიმარჯვა. დამარცხებული მეკობრები გმირს ევედრებოდნენ „ნუ დაგვხოცო, შენსა სჯულსა!“ ავთანდილმაც არ დახოცა ისინი, დაიმონა. აქ მოიხმო რუსთველმა, მოციქულის ავტორიზეცი და თქვა „შიში შეიქმს სიყვარულსაო!“ ეს პასაუი უპირველეს ყოვლისა იმითაა საინტერესო, რომ რუსთველი ადამიანური ურთიერთობების კატეგორიებს საღვთო ურთიერთობების კატეგორიებით ხსნის. სხვაგვარად რომ ვთქვათ, რუსთველი სიყვარულს, რომელიც შესაძლებელია დამონბულ მეკობრეებს ავთანდილის მიმართ გაუჩნდეს, ანუ ადამიანურ სიყვარულს, საღვთო სიყვარულის ანალოგით ხსნის. ეს გარემოება უაღრესად საინტერესოა რუსთველის სიყვარულის კონცეფციის სწორად გააზრებისათვის. როგორც ჩანს, რუსთველისთვის სიყვარული – საღვთოც და ადამიანურიც – ურთი რაობაა, ერთი კატეგორიაა. ეს პრობლემა საგანგებო შესწავლას საჭიროებს. ჩვენ ამჯერად ამ დებულების მეორე ასპექტი გვაინტერესებს: შეიძლება რუსთველისეული დებულება მიეწეროს მოციქულს? სხვაგვარად რომ ვთქვათ, რუსთველის სიტყვები „შიში შეიქმს სიყვარულსა“ არის თუ არა აპოსტოლური სიბრძნე, ახალი აღთქმისეული დებულება? მე ვფიქრობ, რომ ამ კითხვას დადგებითად უნდა ვუპასუხოთ, რამდენადაც ქრისტიანულ სათნოებათა შორის ერთ-ერთი უმთავრესი სწორედ ღმრთისმოშიშების სათნოებაა. და მორწმუნის გზა საუკუნო სასუფელისაკენ აშკარად ღმრთის მიმართ შიშებე გადის; რასაც ქართველი ჰიმნოგრაფი ამგვარად იტყვის: „ღმრთისა შიშმან უშიშ ყვის მოშიშნი“ (იოანე მინჩხი – 14, 306).

ჩემი აზრით, ამ შემთხვევაშიც რუსთველის მის წინამორბედ თეოლოგიურ-ფილოსოფურ მემკვიდრეობასთან ჩვეულებრივი დამოკიდებულება ჩანს. რუსთველს არ ახასიათებს ბიბლიური თუ თეოლოგიურ-ფილოსოფიური წიგნებიდან ციტატის შესტად მოყვანა. იგი ხშირად წყაროს

მიუთითებს და მოჰყავს დებულება, რომელიც წარმოადგენს დასახელებული წყაროს გარკვეული კონცეფციის თუ დებულების დედააბრს, გარკვეული დებულების ინტერპრეტირებას. ასეთი მდგომარეობაა პლატონის დამოწმების შემთხვევაში: „მე სიტყვასა ერთსა გყადრებ, პლატონისგან სწავლა-თქმულსა: «სურუე და ორპირობა ავნებს ხორცსა, მერმე სულსა»“ (791, 3-4); ანდა მოციქულის კიდევ ერთხელ დამოწმების დროსაც:

„წაგიკითხავს, სიყვარულსა მოციქული რაგვარ წერე? ვით იტყვიან, ვით აქებენ? ცან, ცნობანი მიაფერენ. სიყვარული აგვამადლებს“, ვით ეჟვანნი, ამას ედერენ.“ (793)

ავტორად იმ საღვთისმეტყველო დებულებისა, რომელსაც ჩვენ ამჯერად ვიხილავთ („შიში შეიქმს სიყვარულსა“), რუსთველმა მოციქული დაასახელა. უნდა ვერწმუნოთ პოეტს, მიუხედავად იმისა, რომ, როგორც ზემოთ აღვნიშნეთ, ეს სიტყვები მოციქულთა წიგნებში არ იკითხება. საზოგადოდ რუსთველი არ ცდება მოციქულთა დებულებების გადმოცემისას. მისი ზემოთ დამოწმებული სიტყვები („წაგიკითხავს, სიყვარულსა მოციქული რაგვარ წერე?... - 793), როგორც, რუსთველოლოგიაში მითითებულია (9, 253), აშკარად გულისხმობს პავლე მოციქულისეულ სიყვარულის აპოლოგიას: „სიყუარული სულ-გრძელ არს და ტკბილ: სიყუარულსა არა ჰშურნ, სიყუარული არა მაღლოინ, არა განლაღნის, არა სარცხუნელ იქმნის, არა ეძიებნ თავისასა, არა განრისხნის, არად შეკრაცხის ბოროტი, არა უხარის სიცრუესა ზედა, არამედ უხარინ ჰემმარიცებასა ზედა. ყოველსა თავს-იდებნ, ყოველი ჰრწამნ, ყოველსა ესავნ, ყოველსა მოითმენ. სიყუარული არასადა დავარდების, გინა თუ წინააღმარმეტყველებანი განქარდენ, ანუ თუ ენანი და-ვესეხრენ, გინა თუ მეცნიერებანი განქარდენ“ (1 კორინთელთა

13, 4-8). ამასვე ეხმაურება პასაუები მოციქულთა სხვა ეპისტოლებიდანაც: 1 კორ. 8,1; 1 კორ. 13, 1-3; 1 პეტრ. 4,8.

რუსთველის დებულება „შიში შეიქმნა სიყვარულსა“, ბიბლიური დებულებაა. საღვთო სიბრძნე საზოგადოდ მოწილებს მორწმუნებს ღვთის შიშისაკენ: „შენი ღვთისა გეშინოდეს“ (ლევ. 19,32; რჯლ. 6,13; 8,6; 10,12; 13,4; იესო 24,14; 1 მეფ. 12,24; ფს. 32,8; ლუკ. 12,5; 1 პეტ. 2,17; გამოც. 14,7); „ისურვებს უფალი თავის მოშიშებს“ (ფს. 146,11); „შეიწყნარა უფალმა მოშიშნი მისნი“ (ფს. 102,13). ძველი აღთქმა ხაზგასმით აცხადებს, რომ უფლის შიში სიბრძნის დასაბამია (ფს. 110, 10; იგავ. 3,7), ცოდნის სათავეა (იგავ. 1,7; 9,10). აქარაა, რომ რუსთველის ეს დებულება ერთგვარი თარგმანებაა, განმარტებაა იმ საღვთისმეტყველო სწავლულებისა, რომელსაც პქვია „შიშისათვის ღმრთისა“, ღმრთისმოშიშების ქრისტიანული სათნოებისა.

ღმრთისმოშიშება ქრისტიანული მოძღვრების ერთი ძირითადი სწავლულებაა. წმიდა მამა ბასილი დიდი მას ღმრთის სიყვარულისა და მოყვასის სიყვარულის შემდეგ უთმობს ადგილს, ე.ი. უდიდეს ქრისტიანულ სწავლულებათა მორის მესამე ადგილზე აყენებს. წმ. ბასილის ასკეტური მოძღვრების ცენტრალური ნაწარმოებია „კითხვა-მიგებანი“, რომელიც ორი რედაქციითაა მოღწეული: „ვრცელი წესები“ და „მოკლე წესები“. „ვრცელი წესები“ იწყება ბერების შეკითხვით წმიდა მამის ბასილისადმი: „რად არს წესი შემდგომობისაც მცნებათა ღმრთისათაც?“ წმ. ბასილი პასუხობს, რომ თვით უფალმა განსაზღვრა თანამიმდევრობა საღვთო მცნებათა და ამ თანამიმდევრობით იგი განმარტავს თავდაპირველად საღვთო სიყვარულს, შემდგომ მოყვასის სიყვარულს და მის შემდეგ ღმრთისმოშიშებას(2, 27-30). წმიდა მამა ღმრთისმოშიშების სათნოების განმარტებას სოლომონის სიტყვებზე აფუძნებს: „დასაბამი სიბრძნისა შიში უფლისა“ (იგავ. 1,7) და უმტკიცებს ბერებს: რადგანაც ისინი ბავშვობის

ასაკიდან გამოსულნი არიან და შეუძლიათ მტკიცები დოგმატებით სრულყონ თავიანთი შინაგანი ადამიანური სამყარო, დროა დაიცვან უმთავრესი სათნოებანი, რომელია გბითაც მიიღწევა ქრისტეს სიყვარულის ჰეშმარიტება; რათა გბითაც ნიჭთა სიმდიდრემ, მათ მიმართ უმაღლო ისინი საღვთო ნიჭთა სიმდიდრემ, მათ მიმართ უმაღლო მახარებელი იტყვის: „ვისაც ბევრი მიეცა, ბევრი მოეთხოვება“ (ლუკ. 12,48).

„შიშისათვის ღმრთისა. აწლა მოსრულთათვის ღმრთის მსახურებად. უსახმარეს არს შიშისა მიერი განმტკიცებამ განწევებისაებრ ბრძნისა სოლომონისა, რომელი იგყვა: დასაბამი განწევებისამ ბრძნისა სიღვარულისა (იგავ. 1,7); ხოლო თქევნდა, რომელნიც სიბრძნისაც შიში უფლისამ (იგავ. 1,7); ხოლო თქევნდა, რომელნიც მიერ არა თანა წარსრულ ხარო ქრისტეს შიერსა სიჩიოებასა და არღარი მიერ არა სძისა, არამედ შემძლებელ მტკიცეთა მიერ საბრდელთა შჯულია სძისა, არამედ შემძლებელ მტკიცეთა მიერ საბრდელთა შჯულია სიმაღლისათა სრულყოფად, შინაგანისა მის კაცისა უთავადესა სათნოებათა საქმარებისა ქამი არს, რომელთა მიერ ყოველი კრძალულებითა. ცხად არს, ვითარმედ ამისითა ნუსაღა სიმდიდრე ნიშთა კრძალულებითა. ცხად არს, ვითარმედ ამისითა ნუსაღა სიმდიდრე ნიშთა ღმრთისათაც უმძიმესისა საშჯელისა მიზებ გეექმნებ ჩუენ უმაღლო ღმრთისათაც ქველის-მოქმედისა მიმართ. რამეთუ, რომელსა მიეცა ურიადი, - ყოფითა ქველის-მოქმედისა მიმართ. რამეთუ, რომელსა მიეცა ურიადი, - იტყვის ვითარმედ, - უმტკიცესიცა მოკენადო, მას (ლუკ. 12,48)^(ტე/ტე) ქვეყნდება პირველად - 10, ფრ. 15).

დიდი წმიდა მამის ღმრთისმოშიშების სათნოების მოყვანილი განმარტება მიგვანიშნებს იმგვარ კომენტირებაზე, რომელიც რუსთველისეულ დებულებაში ჩანს. ბასილი დიდი ყურადღებას ამავილებს იმაზე, რომ შიში უნდა გვქონდეს, რათა უდიდესი საღვთო მცნებები, რომელებსაც ქრისტეს სიყვარულთან მივყავართ, დავიცვათ. ასე რომ, რუსთველი სიყვარულთან მივყავართ, დავიცვათ. ასე რომ, რუსთველი სათნოების არსებობა სწორად წვდება ღვთისმოშიშების სათნოების არსებობაზე.

სხვა კითხვაც დგება: რომელია ის მოციქული, რომელსაც ეყრდნობა რუსთველი ღვთისმოშიშების სათნოების ამგვარი კომენტირებისას? კორნელი კეკელიამე რუსთველის ამ სიტყვების პარალელად ძველი აღთქმის არაკანონიკური წიგნის „სიბრძნე გირაქისას“ ერთი მუტლი

დაასახელა. ვეფხისტყაოსნის ბიბლიასთან აშკარა მიმართების მტკიცებისათვის კ. კეკელიძეს მოპყავს პარალელური ადგილები რუსთველის პოემისა და ბიბლიური წიგნებისა, რომელთა შორის იკითხება: „19. მართლად იტყვის მოციქული: „შიში შეიქმს სიყვარულსა“ (1045); ბრძენი ისო ზირაქი ამბობს: „შიში დაადგენს გბათა ზედა სიყვარულისათა“ (1,13)“ (16, 199; იხ. აგრეთვე 19, 521). როგორც ზემოთ მივუთითეთ, „ისო ზირაქის წიგნი“ არაკანონიკური წიგნია და ძველი აღთქმის ყველა ქართულ რედაქციაში იგი არაა შეტანილი. კ. კეკელიძის მითითებით, ისო ზირაქისა და მაკაბელთა წიგნები, რამდენადაც ისინი ქართულ ენაზე არ აღმოჩნდა, არჩილ მეფემ თარგმნა სლავური 1663 წელს გამოცემული ბიბლიიდან, როცა იგი მოსკოვში ქართული ბიბლიის დაბეჭდების აპირებდა. შემდეგ არჩილის საქმე ვახტანგ VI-ის მეოდებმა ბაქარმა და ვახტაშვილ გააგრძელეს. ვახტაშვილ არჩილისეული ქართული ბიბლია კიდევ ჩაასწორა ისევ სლავურის მიხედვით, ხოლო ბაქარმა დაბეჭდა იგი მოსკოვის ქართულ სტამბაში (სოფელ გსესვიაცხკოვეში) 1743 წელს (17, 426-427). ასე რომ, „ისო ზირაქის წიგნი“ შეტანილია ე.წ. ბაქარის ბიბლიაში. იგი შეტანილია აგრეთვე ბიბლიის ახალ ქართულ თარგმანში, საქართველოს საპატრიარქოს 1989 წლის გამოცემაში. ამ გამოცემაში „სიბრძნე ზირაქის“ წიგნს აქვს შენიშვნა: „ეპრაული დედანი შემონახული არ არის; თარგმნილია ბერძნულიდან. ტექსტი არაკანონიკურია“ (4, 612). „ისო ზირაქის წიგნის“ პირველი თავი სიბრძნის აპოლოგიაა. მასში აქცენტირებულია ძველი აღთქმის გემოთ მითითებული დებულება იმის თაობაზე, რომ სიბრძნის სათავე უფლის შიშია. რუსთველის სიტყვების პარალელად ისო ზირაქის წიგნიდან (I,13) მოყვანილი გემოთ ციტირებული სიტყვები კი - „შიში დაადგენს გბათა ზედა სიყვარულისათა“ - იგი ჩვენს მიერ მითითებულ „ზირაქის სიბრძნის“ ქართულ რედაქციებში უშაულოდ არ იკითხება.

„სიბრძნე ზირაქისა“ (ახალი ქართული თარგმანი), თავი I:

- „11. უფლის შიში დიღება და პატივია, შეება და გვირგვინია სიხარულისა.
12. უფლის შიში გვლს ატებობს და შვებას, სიხარულსა და დღეგრძელობას ანიჭებს.
13. უფლის მოშიშს ბოლო კეთილი ექნება და იკურთხება თავისი აღსასრულის დღეს.
14. სიბრძნის სათავე უფლის შიშია და მორწმუნებს საშოდანევე დაპყვება იგი.“

„წიგნი სიბრძნისა ისო ძისა ზირაქისა“ (ბაქარის რედაქცია)(5), თავი ა:

- „ი. შიში უფლისა დიღება და ქება, და შეტბა, და გურგუნი სიხარულისა.
- ია. შიში უფლისა ახარებს გულსა, და მისცემს შეტბასა, და სიხარულსა, და დღეთა სიგრძესა.
- იბ. მოშიშსა უფლისასა ეკოლი ეყოს უკანასწერულთა ბედა, და დღესა შინა აღსრულებისა მისისასა პოოს მაღლი.
- იგ. დასაბამი სიბრძნისა შიში უფლისა, და მორწმუნეთათანა საშოსავე შინა შეიქმნეს მის თანა, და კაცთათა საფუძველმან საუკუნეშიან დაიბუდა, და თესლისა მათისა თანა სარწმუნო იქმნეს.“

დავუბრუნდეთ ისევ რუსთველისეულ დებულებას „შიში შეიქმს სიყვარულსა“. მას რუსთველი მოციქულს მიაწერს. არაა საგულვებელი, რომ რუსთველი ცდება, ან მოციქულს შემთხვევით ასახელებს ძველი აღთქმის რომელიმე წიგნიდან მოხმობილი სიბრძნის ავტორად. როგორც გემოთ მივუთითეთ, სხვა შემთხვევაში იგი მოციქულზე მითითებისას („წაგიკითხავს სიყვარულსა მოციქული ...“) არ ცდება. რომელი მოციქულის დებულების კომენტირებას უნდა წარმოადგენდეს რუსთველის სიტყვები „შიში შეიქმს სიყვარულსა?“ ვფიქრობთ, ეს უნდა იცავს მოციქული იოანე და მოყვანილი სიტყვები ერთგვარი კომენტარია იოანეს პირველი ეპისტოლეს IV თავისა.

იოანეს პირველი ეპისტოლეს IV თავი სიყვარულის აპოლოგიაა. სწორედ აქ გაშლის მოციქული იოანე ქრისტიანული თეოსოფიის ძირითად თებას: „ღმერთი სიყვარული არს“ (1 იოანე 4,8); და რომ ღმერთის სიყვარულის გამოვლენის ფორმა მოყვასის სიყვარულია: „ღმერთი

არასადა ვის უხილავს. უკუეთუ ვიყუარებოდით ურთიერთას, ღმერთი ჩუენ შორის პეტეს და სიყუარული მისი ჩუენ შორის აღსრულებულ არს“ (I ოთანე 4.12). სწორედ ამ კონტექსტში გვიქადაგებს ითანე მოციქული, რომ ამ დიდი ჭეშმარიტების შეცნობით აღესრულება ჩვენში სიყვარული და სიყვარულში კი აღარ არის შიში:

საქართველოს საპატიოარქოს ახალი ქართული თარგმანი: „16. და ჩუენ შევიცნეთ და ვიწამეთ სიყვარული, რომელიც აქვს ღმერთს ჩვენდა მომართ. ღმერთი სიყვარულია, და სიყვარულის მკვიდრი ღმერთში მკვიდრობს, ხოლო ღმერთი – მასში. 17. ამით აღესრულა სიყვარული ჩვენს მორის (რათა გულდანდობილნი ვიყოთ განკითხვის დღეს), რომ ისეთივე ვართ, როგორც ის არის ამქვეყნად. 18. სიყვარულში არ არის შიში, არამედ სრულქმნილი სიყვარული აძვებს შიშს; ვინაიდან შიშს თან ახლავს ტანჯვა, ხოლო მოშიში არასრულქმნილია სიყვარულში.“

გოორგი მთაწმიდელის თარგმანი: „16. და ჩუენ ვეანთ და გურწმენა სიყვარული, რომელი აქეს ღმერთსა ჩვენდა მომართ ღმერთი სიყვარული არს და რომელი ეგოს სიყვარულსა ზედა, ღმერთი მისთანა პეტეს და იგი ღმრთისა თანა. 17. ამით აღსრულებულ არს სიყვარული ჩუენ შორის, რამთა ვანცხადებულებამ გუაქენდეს დღესა მას სასჯელისასა, რამეთუ ვითარება იგი იყო, და ჩუენტა ვართ სოფელსა ამას შინა. 18. შიში არა არს სიყვარულსა თანა, არამედ სრულმან სიყვარულმან გარე განდევნის შიში, რამეთუ შიშსა ტანჯვად აქეს, ხოლო მოშიში იგი არა სრულ არს სიყვარულსა ზედა.“

ასე რომ, ღმრთისმოშიშების სათნოების კომენტირების ძირითადი პოსტულაცები გამოკვეთს იმ თეოლოგიურ დებულებას, რომელსაც ვეფხისტყაოსანში ვკითხულობთ. კერძოდ: უნდა გვქონდეს შიში, რომ დავიცათ უდიდესი საღვთო მცნებები, რომელთაც ქრისტეს სიყვარულთან მიეყავართ (ბასილი დიდი); ამ დიდი ჭეშმარიტების შეცნობით აღესრულება ჩვენში სიყვარული (მოციქული ითანე); სიყვარულში კი უკვე აღარ არის შიში (მოციქული ითანე). ღვთისმოშიშების ამგვარი კომენტირება

254

უდევს საუკელად დებულებას: „შიში შეიქმნ სიყვარულსა“ და მისი მოციქულთან დაკავშირებაც („მართლად იტყვის მოციქული“) გამართლებულია.

კიდევ დაისმის ერთი კითხვა: ღმრთისმოშიშების სათნოებიდან ამგვარი დებულების („შიში შეიქმნ სიყვარულსა“) ჩამოყალიბებისას აქვს თუ არა რუსთველს რაიმე პატრისტიკულ-ლიტერატურული წყარო? სხვაგვარად რომ ვთქვათ, არის თუ არა ღვთისმოშიშება ამგვარად გააზრებული რუსთველის წინამორბედ ლიტერატურაში? ამ კითხვას დადებითად უნდა ვუპასუხოთ. საქმე ისაა, რომ სულის შიშისაგან სიყვარულზე გადასვლაზე საუბარ ქართულენვან პატრისტიკულ ლიტერატურაში უკვა რუსთველამდელ ეპოქაში ჩანს.

XI საუკუნის დასაწყისში, 1011 წელს, წმ. ეფთვიმე ათონელმა ბერძნულიდან თარგმნა რომის პაპის გრიგოლ დიდის (540-604) „დიალოგონი“, ანუ, როგორც მანვე სათაურშივე განმარტა, „რომელი არს თხრობამ სულიერი“. „დიალოგონი“ ანუ „დიალოგები იტალიელი მამების ცხოვერებისა და სულის უკვდავების შესახებ“ შუა საუკუნეების ძალზე პოპულარული თხზულებაა, როგორც დასავლეთის, ასევე აღმოსავლეთის ქრისტიანულ სამყაროში. იგი VIII საუკუნეში ითარგმნა ბერძნულად, რომლისგანაც მომდინარეობს ეფთვიმესული ქართული თარგმანი. ქართულად იგი სამი რედაქციითაა ცნობილი და დაცულია ერთ ათეულზე მეტ ხელნაწერში, რომელთაგან უძველესია XI საუკუნის A-1103. ძველ საქართველოში „დიალოგონის“ მიბაძვით ორიგინალური თხზულებებიც იქმნებოდა. შეიძლება დასახელდეს, მაგალითად, გაბრიელ მცირის „ჯვარშემოსილი“ (21, 52-53). „დიალოგონი“ პოლიქანორული ნაწარმოებია. მას მიაკუთხნებენ აგიოგრაფიის უანრსაც და ასეუცურ-მისტიკიურ ნაწარმოებადაც თვლიან. ზოგიერთი მკელევარი მას სასწავლო თხზულებადაც მიიჩნევს (21, 54).

255

თხზულების III წიგნი, რომელიც მირითადად პატერიკული ხასიათისაა, ბიძლიური და წმიდა მამათა ცხოვრებების უაღესული ეპიზოდების აღეგორიულ ინგერპეტეტირებას და ქრისტიანულ სათონებათა განმარტება-ქადაგებას ეძღვნება. „დიალოგონის“ ამავე III წიგნის 34-ე თავში (ეფთვიმე ათონელის ქართული რედაქციით II წიგნის 26-ე თავი) საუბარია სინანულის, როგორც ქრისტიანული სათხოების, შესახებ. აქვე განმარტავს გრიგოლ დიდი ღვთისმოშიშების სათხოებას და ავითარებს ამჯერად ჩვენთვის საინტერესო დებულებას შიშის სიყვარულში გადაბრდის თაობაზე. მოგვყავს შესაბამისი ნაწყვეტი (ეფთვიმე ათონელის თარგმანით):

„მრავალსახედ განიყოფების ღმობიერებამ და წესი ცრემლთა მათთა, რომელი მჟერვალითა გელითა ინანდენ ცოდვათა მათთა. ამისთვის კითარცა პირისაგან მონანულთასა იგუქს წინაწარმტკუყელი იერემია: განყოფანი წყალთანი გამოეცნეს თუალთა ჩემთა. აწ უკუ საცნაურ არს, კითარმედ დაღაცათუ მრავალი არს სახე ცრემლთა, არამედ თავნი სახნი ორნი არიან. რამეთუ თდეს სულსა სუროდის ღმრთისა, პირველ შიშისაგან მოვლენ ცრემლი და მერმე სიყვარულისაგან. რამეთუ პირველად ტირს მონანული და იგლოეს ქსენებითა ცოდვათა თუსთამთა და ეშინის ნუუკუ საუკუნეთა მათ სადანჯველთა მიეცეს. ხოლო თდეს ამით წესითა ფრიად წარემაგოს, მერმე შიში იგი მოაკლდების და იქმნების ღმრთისა მიერ გულსაესებამ შენდობისა ცოდვათა მისთა. და მერმე მოვალს სულსა მას ზედა სიყვარული ღმრთისამ და სურვილი სასუფეველისა ცათახასა. და რომელი იგი პირველ ტიროდა შიშისათვის საგანჯველთასა, უკანასკნელ ტირს, რომელ შორიან სასუფევლისაგან, რამეთუ განიცდინ და გამოისახან გონებამ, კითარნი არიან მეედრობანი ანგელომბანი და რაბამ არიან ბრწყინვალებანი და შეენიერებანი მათნი და რამ საწადელ არს მათ თანა ყოფამ და თუ კითარნი არიან საშუალებანი წმინდათა მოწამეთა და მამათანი ამისგან კუალად მიიწვეის გონებამ ქსენებად და სურვილად დიდებისა ღრმთისა და გონებნ, თუ კითარ მიეფინების ანგელომბა ზედა და წმიდათა ნათელი პირისა მისისამ. ამათ ესევითართა კეთილთა რამ იგონებნ, დიოდიან თუალთაგან მისთა მდინარენი ცრემლთანი. და თუ ვინ მორს არს მათ კეთილთაგან ესრეთ

უკუ იქნების სრული იგი ღმობიერებამ და ჭეშმარიტი იგი გლოამ, შიშისაგან სიყვარულად მიაკლენს სულსა მას და ამას გამოსახავს წერილი სახისმეტყუელებით.“ (იხ. ხელნაწერი A-121, ფურც. 108-110) (21, 52-53)!.

როგორც ვხედავთ, რუსთველს საკუთრივ ქართულ მწერლობაში აქვს პრეცენდენტი ღვთისმოშიშების სათხოების იმგეარი განმარტებისა, რომელიც მას აფორიზმად ამგვარად ჩამოუყალიბებია: „შიში შეიქმს სიყვარულსა.“

ამგვარად, ჩემი აბრით, რუსთველი იცნობს ქართულენოვან პატრისტიკულ ღიგერატურას და ამის დამადასტურებელია გემოთ გამოვლენილი მიმართება რუსთველის აფორიზმისა („შიში შეიქმს სიყვარულსა“) და გრიგოლ დიდის „დიალოგონის“ ეფთვიმე ათონელის ელით თარგმანის დებულებას („შიშისაგან სიყვარულად მიაკლენს სულსა“) შორის. ეს გარემოება საჭიროებს იმაზე მითითებასაც, თუ რამდენად ლეგაბლიზბული იქნებოდა რომის პაპის გრიგოლ დიდის პიროვნება და მისი ლიტერატურული მემკვიდრეობა გვიანდელი შუასაუკუნეების საქართველოში. დავიწყოთ იმით, რომ მაშინ, როდესაც წმ. ეფთვიმე ათონელი „დიალოგონს“ თარგმნიდა, დაპირისპირება ბერძნულ და რომაულ ეკლესიას შორის მხოლოდ ჩანასახის ღონებები არსებობდა. ნახევარი საუკუნის შემდეგაც, კერძოდ 1065 წელს, ქართული ეკლესიის უდიდესი აკტორიტეტი წმ. გიორგი ათონელი ბერძნულ-რომაული სქიზმის საკითხებე მსჯელობისას იმგვარად იცავს ქართული ეკლესიის სიწმინდეს და ახსნის მართლმადიდებლური ეკლესიის ევეკარისტული პრაქტიკის დეტალებს, რომ სიმათიას ამედავნებს რომის ეკლესიის მიმართ(22, 310-323). საკუთრივ გრიგოლ დიდი, ქრისტიანული ეკლესიის წმიდა

¹ პარალელური ბერძნული და ლათინური ტექსტები იხ. Sancti Gregorii Papae I, Opera omnia, tomus tertius. – Patrologiae latinae, t. 77 (J. - P. Migne-ის გამოცემა), 1849, ს. 299-300.

მამა, აღიარებული აკტორიცეფია არა მარტო დასავლური, არამედ აღმოსავლური ეკლესიის მიერ, სადაც მისი ხსენების დღე 12 მარტს იჩიმებოდა(25, 711). ქართულ ენაზე გრიგოლ დიდის სხვა თხბულებებიცაა თარგმნილი, კერძოდ „საღმრთო წირვამ სიწმიდის განახლებისამ“ (ხელნაწ. A-10, A-77, A-82 ...) (21, 5). წმ. ეფთვიმეს ქართულად გრიგოლ დიდის ცხოვრებაც უთარგმნია: „ცხორებამ და მოქალაქობამ წმიდისა და ნეტარისა მამისა ჩუენისა გრიგოლი, ჰრომთა პაპისამ“ (18, 125-132).

ამგვარად, რუსთველის აფორიზმი „შიში შეიქმს სიყვარულსა“ წარმოადგენს ქრისტიანული ღვთისმოშიშების სათნოების თეოლოგიური არსის კომენტირებას. მოციქული, რომელსაც რუსთველი ამ კომენტირებას უკავშირებს, ითანე მოციქულია, კერძოდ, მისი პირველი ეპისტოლეს მე-4 თავი. ღვთისმოშიშების სათნოების ამგვარი კომენტირებისას რუსთველი ეყრდნობა ქართულენოვან პატრისტიკას, კერძოდ, გრიგოლ დიდის „დიალოგონის“ ეფთვიმე ათონელისეულ თარგმანს.

წინამდებარე გამოკვლევის შედეგად მიღებული დასკვნები რუსთველოლოგიური კვლევა-ძიებისათვის კიდევ ერთი თვალსაზრისითაა საინტერესო. კერძოდ, რუსთველი აშერად ემყარება არა მხოლოდ ბიბლიას, არამედ მთელ ქართულენოვან სასულიერო მწერლობას. რა თქმა უნდა, ქართულენოვანი სასულიერო მწერლობის მსოფლმხედველობითი არსი ბიბლიური თეოლოგიაა. და რუსთველი, რომელიც ბიბლიურ აზროვნებას ეფუძნება, ცხადია, რომ ემყარება საბოგადოდ ქართულ სასულიერო მწერლობასაც. მაგრამ მოაგროვს, და უპირატესად მწერლის, მეტყველების სტილი თავისი არა მხოლოდ ფილოსოფიურ-თეოლოგიური პოსტულაცებით, არამედ ლექსიკურ-სინტაქსური და ფრაზეოლოგიური ქსოვილითაც გარევეულ ლიტერატურულ გარემოზეა ამოზრდილი. სწორედ

ამ ლიტერატურული, მწიგნობრული გარემოს გამოვლენაა ძალგე მნიშვნელოვანი რუსთველის როგორც მწერლისა და მოაგროვნის ჩამოყალიბების თაობაზე მსჯელობისას. ამ თვალსაზრისით რუსთველის ქართულენოვან პატრისტიკასთან ამჟამად გამოვლენილი მიმართება კალბე მნიშვნელოვანია. „ეფთვისტებისნის“ ქართულ სასულიერო მწერლობასთან ამ „ეფთვისტებისნის“ ქართულ სასულიერო მწერლობასთან ამ ტიპის მიმართების კიდევ მხოლოდ ორიოდე შემთხვევაზე შემიძლია მივუთითო.

1. „ეფთვისტებისნის“ ცნობილი სიტყვები, თინათინის მიერ კითხვით-მტკიცებითი ფორმით მიმართული მეცე როსტევანისადმი - „ბოროტიმა რად შეექმნა კეთილისა შემოქმედსა!“ (114) - რუსთველოლოგიურ ლიტერატურაში სამართლიანადაა დაკავშირებული არეოპაგიტულ ფილოსოფიასთან. ისიც შენიშნულია, რომ ამ დებულების ფორმირებისას თვით არეოპაგიტიკის საფუძველი კაპალოკიელ წმიდა მამათა თეოლოგია უნდა იყოს (13, 164). მაგრამ, ჩემი აზრით, თავისი ლექსიკურ-ფრაზეოლოგიური ქსოვილითაც აქვს ამ სიტყვებს ერთგვარი მიმართება ეფთვიმე ათონელის თარგმნილ ბასილი დიდის „სწავლანის“ ერთვის ათონელის თარგმნილ ბასილი დიდის ერთ პასაკიანი. დიდი წმიდა მამის ერთი ეთიკური საკუთხავი ქართულ თარგმანში ამგვარადაა დასათაურებული: „თქემული წმიდასა მამისა ჩუენისა ბასილისი, ვითარმედ: „არა არს ღმერთი მიზეზი ბოროტად“. მოგვყავს ერთი „არა არს ღმერთი მიზეზი ბოროტად“. მოგვყავს ერთი ამონაწერი ამ საკითხავიდან: „... უკუეთუ დაბადებულნი ყოველნი ღმრთისაგან არიან, ბოროტი კეთილისაგანმცა ვითარ იყო?“ ... აღმოიკითხე „დაბადებად სოფლისაა“ და პეოო, ვითარმედ მუნ „ყოველივე კეთილ არს და კეთილ ურიად“ (დაბ. 1,31). არა დაბადებულ არს უკუე ბოროტი კეთილთა თანა ...“(3, 62).

2. მეორე შემთხვევა ვფიქრობ, უფრო ნაკლებ სარწმუნოა, მაგრამ მაინც საჭიროდ ვთვლი, რომ მასზე მკითხველის ყურადღება მივაქციო.

კუთხისტყაოსნის სიტყვები, შერმაღინის შეგონებად ავთანდილის პირით წარმოთქმული, - „მარგალიგი არვის მიპხედეს უსასყიდლოდ, უფაჭრელად“ (163) – მომაგონებს ხოლმე ითანე საბანისძისეულ დმერთის სახელთა განმარტებათაგან ერთ მათგანს: „მარგალიგ ეწოდა, რამეთუ იგი, ვითარცა მარგალიგი შორის ორთა მათ ფიცართა, სულისა და კორთავსა ღმრთებით გამობრწყინდების, რომელსა ღმრთის მოყვარენი იგი ვაჟარნი სასუფეველისანი, ვითარცა ღმერთსა არა შიშუელსა და კაცსა არა ლიტონსა, არამედ ვითარცა ღმერთსა და კაცსა, სარწმუნოებით ეძიებენ და მოიყიდიან მხოლოსა მას მრავალ-სასყიდლისასა ყოვლისა საფასისა წარგებითა და სისხლთა თუსთაცა დათხევითა“(15, 13).

ამ შემთხვევაში პარალელი შეიძლება გავავლოთ არა მხოლოდ ლექსიკურ-სემანტიკური თვალსაზრისით (კერძოდ კუთხისტყაოსნი: მარგალიგი, სასყიდლი, ვაჭრობა; „პაბოს მარგვილობა“: მარგალიგი, მრავალ-სასყიდელი საფასე, ვაჟარნი მოიყიდიან); არამედ ორივე პასაკის ალეგორიულ-სიმბოლური ანუ ძველი ქართული ტერმინოლოგით, სახისმეტყველებითი განმარტებით. ეს უკანასკნელი, ჩემი აზრით, კუთხისტყაოსნის მოხმობილ ტაქეში მისი პირდაპირი, საგნობრივი ინტერეტენირების შესაძლებლობის გვერდით აშკარად არის(იხ. 7, 58-85; 8, 132-153).

3. კიდევ ერთი საინტერესო პარალელი. რესთაველამდელი საქართველოს უაღრესად პოპულარული თხზულება „სიბრძნე ბალავარისი“ მგალობელი ჩიტის - მჭურინავის პირით ასეთ სიბრძნეს გვასწავლის: „გარდასრულსა ნუ ინანი“(1, 58). ტარიელის დასახმარებლად არაბეთიდან ასმათთან დაბრუნებულ ავთანდილს ტარიელი ქვაბში არ დაუხვდა. მოყმე შეწუხებულია თავისი ქცევით: მოშორდა სატრუნს, უორგულა გამბრდელ პატრონს. მაგრამ იგი მალე მოეგო გონს:

„დაო, მეტსა საუბარსა აღარ მამცემს ჟამი და დრო, არ ვინანი გარდასრულსა, ბრძენთა სიტყვა გავააღრო; წავალ ვძებინი....“ (849, ვახტანგის გამოცემა).

მნელია ეჭვი შეიტანო იმაში, რომ კუთხისტყაოსნის „არ ვინანი გარდასრულსა, ბრძენთა სიტყვა გავააღრო“ მომდინარეობს „სიბრძნე ბალავარისის“ „გარდასრულსა ნუ ინანი“-დან. სწორედ იმის გამო, რომ ეს მიმართება გაცნობიერებული არა აქვს კუთხისტყაოსნის ყველა ძალა გადამწერელს და თანამედროვე გამომცემლებს, კარგად არ ესმით ავთანდილის ნათქეამის ამრი და ასწორებენ რესთველის სიტყვებს. პოემის ხელნაწერებში რესთველის „გავააღროს“ ნაცვლად რამდენიმე სხვა იკითხვით გაჩენილა. თანამედროვე კომენტატორები თავიანთ მხრივ ახალ კონიექტურებს გვთავაზობენ. გამომცემლები კერ ახერხებენ მხარი დაუჭირონ პოემის უფრო სანდო ხელნაწერებით მოწეულ წაკითხვას „გავააღრო“(11, 283). პასაკის აზრი ასეთია: ავთანდილს ეჩქარება, უნდა წავიდეს მასაც ამბობ: დრობე, აღრევე შევასრულებ საქციელზე წერენს. ამბობს: დრობე, აღრევე შევასრულებ სიტყვას („ბრძენთა სიტყვა გავააღრო“). „ბრძენთა ბრძენთა სიტყვას („ბრძენთა სიტყვა გავააღრო“). „ბრძენთა სიტყვა“ ბალავარის სიბრძნის სწავლებაა. ნაიქამი სიტყვა“ ბალავარის „სიბრძნე ბალავარის“ სწავლებისა: ფაქტობრივად ციტირებაა „სიბრძნე ბალავარის“ – „გარდასრულსა ნუ ინანი“(20, 159-166).

4. და ბოლოს, ორიოდე სიტყვა კუთხისტყაოსნის მიმართებისათვის ქართულ ჰიმნოგრაფიასთან. აშკარაა, რომ მიმართებისათვის ქართულ ჰიმნოგრაფიასთან. აშკარაა, რომ რესთველი შთაგონებულია ძველი ქართული სასულიერო პოემით, მაგრამ მის უშუალო მიმართებაზე რომელიმე პოემით, ან ჰიმნოგრაფიასთან, რაიმეს ჰიმნოგრაფიულ კრებულთან, ან ჰიმნოგრაფიასთან, რაიმეს კატეგორიულად თქმა ძნელია. ამ თვალსაზრისით მე უპირველეს ყოვლისა დამაინტერესა წინამდებარე უპირველეს კუთხისტყაოსნის შემთხვევაში წამოჭრილი პრობლემის კელევამ. რა ამოევს გამოკვლევაში წამოჭრილი პრობლემის კელევამ.

სფიმულს რუსთველს იოანე მოციქულის საღვთისმეტყველო
თების – სრულქმნილი სიყვარული აძევებს შიშს – იმგვარი
ინტერპეტაციისათვის, რომელიც მან აფორისტულად
ჩამოაყალიბა: „შიში შეიქმს სიყვარულსა“? ამ კითხვაზე
პასუხს მე ვხედავ იოანე მინჩხის ერთი საგალობლიდან ჩემს
მიერ ზემოთ ციფრებულ სიტყვებში: „დმრთისა შიშმან უშიშ
უკის მოშიშნი“ (14, 306). ამ დებულებაში ცხადად გამოჩნდა
გადასვლა დმრთისმოშიშების სათნოებიდან იოანე
მოციქულის თებაზე - სრულქმნილი სიყვარული აძევებს შიშს.

რა თქმა უნდა, ამჯერად არსებითი ის არ არის, თუ
რამდენად ორიგინალურია მინჩხი ამ დებულების
ფორმირებისას, ანდა იგი ბერძნული ორიგინალის უშაალო ან
არაპირდაპირი თარგმანია თუ არა. მთავარია, რომ
რუსთველი ქართული ჰიმნოგრაფიული მასალით და კერძოდ
იოანე მინჩხის საგალობლებით შეიძლებოდა
შთაგონებულიყო იოანე მოციქულის დებულების ამ
მიმართულებით კომენტირებით.

ისიც შეიძლება ითქვას, რომ იოანე მინჩხის
საგალობლები თავისივე სახეობრივი და ურაბეოლოგიური
ქსოვილითაც იპყრობს რუსთველის პოეზის მკვლევრის
ყურადღებას. მხოლოდ ერთი მაგალითი: ვეფხისტყაოსნის
პირველი სტროფის პირველივე ტაქტს ცნობილ გამოთქმას
„ძალითა მით ძლიერითა“ („რომელმან შექმნა სამყარო
ძალითა მით ძლიერითა“) ეძებნება ზუსტი შესატყვისი იოანე.
მინჩხის „მარხვათა მესამე კურიაკეს“ საგალობელში,
რომელიც მსგავსად რუსთველის პოემის პირველი სტროფის
შესაქმის აქტს ეძღვნება:

„რომელი ქამთა დაწყებასა
გამოვიდა პირისაგან მამისა –
საქმედ ცისა და ქუეყანისა,
ძალითა მით ძლიერითა
დაპბადნა არაარსისაგან

ხილულნი და უხილავნი

კაცომოყვარემან უფალმან“ (14, 195)

თუ იოანე მინჩხის საგალობლების ჩემს მიერ
მოხმობილ გამონათქვამებში არაა სასულიერო პოეზიის
ფრაფარეტული, შაბლონური სახეები (ამის გარკვევას
საგანგებო კვლევა დასჭირდება), მაშინ, ჩემი აგრიო,
შეიძლება დაკასკენათ, რომ რუსთველი შთაგონებულია
იოანე მინჩხის პოეზიითაც. ნათქვამს ისიც უნდა დაემატოს,
რომ იოანე მინჩხის ჰიმნები ძველ საქართველოში ძალიერ
პოპულარული იყო. მისი საგალობლები X საუკუნიდან
დასცურდება ქართულ ჰიმნოგრაფიულ კრებულებში. მინჩხის
ჰიმნები პოპულარულია როგორც ტაო-კლარჯეთის ასევე
საბაწმინდა-სინის ქართულ საღვთისმეტყველო-
ლიტერატურულ ცენტრებში. იოანე მინჩხის ჰიმნები შეგანილი
ყოფილ ქართული ეკლესიის ისეთ პოპულარულ კრებულში,
როგორც იყო „მარხვათი“, მის როგორც X საუკუნის, ასევე
გიორგი ათონელის შედგენილ XI საუკუნის რედაქციებში.

ასე რომ, რუსთველი აშკარად ეხმიანეთ
ქართულენოვან პატრისტიკას და სამოგადოდ სასულიერო
ლიტერატურას. ამ თვალსაზრისით, ძალებები მნიშვნელოვანია
ღვთისმოშიშობის სათნოების არსის მისეული დეფინიცია,
ამგვარი კომენტარის მოციქულიდან მომზღვნარეობაზე
მითითებით: „მართლად იტყვის მოციქული, შიში შეიქმს
სიყვარულსა“.